

פרשת ויחי

"מי אלה?" – המפגש בין יעקב לבין יוסף ובניו

א. המפגש לאחר עשרים ושתיים שנה – התמיהה הגדולה

החטיבה הרביעית בסיפור הגדול על יוסף ואחיו פותחת בתיאור מפגשם של יעקב ויוסף (מ"ו, כט-ל).¹ מפגש זה אמור להיות ללא ספק אחד השיאים הדרמטיים של הסיפור הגדול כולו: עשרים ושתיים שנה התאבל יעקב על יוסף בנו האהוב. עשרים ושתיים שנה התייסר יוסף בגעגועיו אל אביו האהוב; ומאז הופיעו האחים במצרים לפני יוסף אחיהם המתנכר אליהם, לא פסק להתעניין באביו.² משהתוודע אל אחיו, היו מילותיו הראשונות של יוסף (מ"ד, ג) "אני יוסף, העוד אבי חי?", ומייד בסמוך הוא מפקיד ביד אחיו הזמנה נרגשת לאביו, כשהוא פונה אליו בגוף שני כנוכח (שם, ט-יא). אף במשאו ומתנו עם אחיו ועם פרעה בהמשך מעמיד יוסף את יעקב אביו במרכז תודעתו.³ מששמע יעקב כי "עוד יוסף חי" – "ותחי רוח יעקב אביהם" (מ"ה, כו-כז), והוא מזדרז ללכת לראותו: "רב, עוד יוסף בני חי, אלכה ואראנו בטרם אמות!" (שם כח).⁴

כמה ציפו יעקב ויוסף למפגש זה וכמה ציפינו אנו, הקוראים, לרגע המרגש והדרמטי שבו ייפגשו האב ובנו, ולבסוף... מקדישה התורה לתיאור מפגשם פחות משני פסוקים:

מ"ו, כט וַיֵּאסֶר יוֹסֵף מְרַפְּתוֹ וַיַּעַל לְקִרְאֵת יִשְׂרָאֵל אָבִיו גִּשְׁנָה
וַיֵּרָא אֵלָיו, וַיִּפֹּל עַל צְנָאָרָיו, וַיִּבֶךְ עַל צְנָאָרָיו עוֹד.
ל וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף: אֲמוֹתָהּ הִפְעֵם אַחֲרֵי רְאוּתִי אֶת פָּנֶיךָ
כִּי עוֹדֶךָ חִי.⁵

האם זה כל מה שהיה ליעקב לומר ליוסף בנו לאחר פְּרָדָה של עשרים ושתיים שנה? ויוסף עצמו – הייתכן שלא הוציא מילה מפיו במפגש עם אביו?⁶

¹ תיאור מפורט של ארבע החטיבות ושל היחידות הסיפוריות הכלולות בכל חטיבה מובא בראש עיונו לפרשת מקץ בסדרה השנייה. בעיון הנוכחי נכתוב דברים שונים ממה שכתבנו שם במה שנוגע לחטיבה הרביעית.

² האשמתו אותם כמרגלים נועדה, בין השאר, לאפשר ליוסף לשמוע את מרב המידע על מצבו של אביו. את מפגשו עם אחיו במשתה הצהריים (בירידתם השנייה למצרים) פותח יוסף בשאלה (מ"ג, כז) "השלוש אביכם הזקן אשר אמרתם, העודנו חי?".

³ מ"ג, יג: "והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים... ומהרתם והורדתם את אבי הנה"; (שם יז-יט) "ויאמר פרעה אל יוסף: וקחו את אביכם... ונשאתם את אביכם ובאתם"; (שם כג) "ולאביו שלח כזאת... ומזון לאביו לדרך".

⁴ כמדומה, זו הפעם הראשונה בקורות חייו של יעקב שהוא יוזם עקירה ממקומו והליכה למקום אחר, שלא בלחץ נסיבות חיצוניות, אלא מתוך מניע פנימי.

⁵ משפט זה שאומר יעקב ליוסף הוא חזרה בסדר מהופך על המשפט שאמר ביציאתו למצרים בראש היחידה הסיפורית הקודמת:

מ"ה, כח עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חִי
אֵלֶיךָ וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרִם אֲמוֹת.
מ"ו, ל אֲמוֹתָהּ הִפְעֵם אַחֲרֵי רְאוּתִי אֶת פָּנֶיךָ
כִּי עוֹדֶךָ חִי.

⁶ שאלה אחרונה זו, אפשר שהיא קשורה בשאלה קודמת בנוגע לסוף פסוק כט: מיהו הבוכה על צוארי האחר, האם יוסף בכה על צוארי יעקב, כדעת רש"י, או שיעקב בכה על צוארי יוסף, כדעת רמב"ן. עצם הערפול בלשון הכתוב, המאפשר מחלוקת זו, מוסיף על התמיהות שאנו מעלים ביחס לקיצור המופלג של תיאור המפגש. על כל פנים, אם יוסף הוא הבוכה, אולי שתיקתו נובעת מרוב התרגשות ובכי (אף שבכיותיו הקודמות של יוסף לא מנעו ממנו את הדיבור, ראה לדוגמה מ"ה, ב-ג).

כיוון שנגענו במחלוקת רש"י-רמב"ן, לא נימנע מלהעיר על דברי רמב"ן כנגד רש"י:

כל 'עוד' בכתוב תוספת על עיקר הוא, איננו כמו 'הרבה' (-) כפי שפירש רש"י... לפיכך הזכיר הכתוב כי... נפל אביו על צוארו ובכה עליו

עוד, כאשר יבכה עליו תמיד עד היום הזה כשלא ראהו... ודבר ידוע הוא מי דמעתו מצויה, אם האב הזקן המוצא את בנו חי לאחר

היאוש והאבל, או הבן הבחור המולך.

ובכן, על יעקב נאמר "ויבך אתו אביו" (ל"ז, לה) רק בעת שנתבשר על מותו המדומה של יוסף, ולא שמענו עוד ש'בכה עליו תמיד עד היום הזה' (והכוונה לבכי ממש). לעומת זאת, יוסף, מאז בואם של האחים מצרימה, מרבה לבכות. בארבע הזדמנויות שקדמו למפגש עם אביו בכה יוסף (מ"ב, כד; מ"ג, ל-לא; מ"ה, א-ב; שם יד-טו), ובשתי הזדמנויות נוספות לאחר מכן (נ', א; שם יז). כל בכיותיו אלו קשורות ביחסיו עם בני המשפחה השונים. אם כן, מה שכתב רמב"ן כי "דבר ידוע הוא מי דמעתו מצויה..." אינו תקף לסיפורנו: דווקא 'הבן הבחור המולך' – דמעתו מצויה לרוב בסיפורנו, ואילו האב הזקן, כמעט ואינו בוכה במהלך חייו הסוערים והקשים (הוא בוכה בשני מקומות: כ"ט, יא; ל"ג, ד). לפיכך דווקא רש"י יוכל לפרש את התיבה 'עוד' בדרכו של רמב"ן: 'ויבך – יוסף – על צוארי – של יעקב – עוד – כאשר בכה עד היום על צואר בנימין אחיו ועל אחיו' (ראה מ"ה, ד), ואילו קושיית רמב"ן – על שיטתו שלו היא קשה.

אמנם בהערה זו אין כדי להכריע את מחלוקת רש"י ורמב"ן, אולם גם מסיבות תחביריות ונוספות נראה פירושו של רש"י יותר מזה של רמב"ן.

בפסוקים הבאים, לא-לד, כבר פונה יוסף לאחיו ומכין אותם למפגש עם פרעה, והאווירה היא מעשית מאוד. המעבר מדבריו הנרגשים של יעקב ליוסף בפסוק ל לדבריו המעשיים של יוסף לאחיו בפסוק לא – "ויאמר יוסף אל אחיו ואל בית אביו: אעלה ואגידה לפרעה..." – הוא מעבר קשה מאד מבחינת משמעותו הפסיכולוגית: נוצר רושם כאילו יוסף ממחר לנתק מגע מאביו הנרגש, וממיר את הרגע המרומם הזה, בעסקנות נטולת רגשות. האם זו כוונת התורה?⁷

ואולי לפנינו שתי יחידות סיפוריות שונות? כלומר, פסוקים כט-ל מהווים יחידה קצרה ועצמאית (שיש להודות שהיא נראית קצרה מדי וקטועה), ואילו בפסוק לא מתחילה יחידה סיפורית חדשה, שיש לה נושא אחר: המאמצים להשיג את רשות פרעה להושיב את המשפחה בארץ גושן והצלחתם. יחידה זו הולכת ונמשכת עד מ"ז, יב. ⁸ אם נניח שלפנינו שתי יחידות סיפוריות שונות, אמנם לא תיפתרנה שאלותינו ביחס לתיאור הקצר והקטוע של מפגש יעקב ויוסף, אך ניתן יהיה להניח שבפסוק לא מתחיל עניין חדש, ובין סיום המפגש הקודם לבין פניית יוסף לאחיו בפסוק זה עבר זמן מה, ואין כאן סיפור רצוף. הנחה זו תרכך את הרושם הקשה של 'ניתוק מגע' שיוסף מנתק מאביו.

ב. המפגש לאחר שבע עשרה שנים נוספות – התמיהות הגדולות

פרשת ויחי פותחת ביחידה סיפורית קצרה ומוגדרת היטב (מ"ז, כח-לא), שנושאה הוא ההשבעה שהשביע יעקב את יוסף שיקברנו בקבר אבותיו. לאחריה נפתחת פרשת מסורה חדשה בת 22 פסוקים הכלולה בפרק מ"ח, והיא נראית יחידה סיפורית אחידה, הנבדלת הן מקודמתה⁹ והן מזו שבאה אחריה.¹⁰

אחדותה של היחידה הסיפורית הזאת מתבטאת בכך שההתרחשות המתוארת בה קשורה במקום אחד – בסמוך למיטת חוליו של יעקב; בזמן קצר אחד – זמן המפגש והדו-שיח בין יוסף ליעקב ערב מותו; ובדמויות המופיעות לכל אורכה של היחידה הזאת, שתיים פעילות – יעקב ויוסף, ושתיים סבילות – מנשה ואפרים. אף הנושא הנידון ביחידה זו – אחד הוא לכאורה: קביעת מעמדם של אפרים ומנשה בתוך שבטי ישראל והברכות הניתנות להם.

ברם עיון נוסף ביחידה זו מגלה שנידונים בה שני נושאים שונים: בפסוקים א-ז וכן בפסוקים כא-כב נידון מעמדם של אפרים ומנשה כשני שבטים (או מעמדו של יוסף כבכור, הנוטל 'שכם אחד על אחיו', כלומר חלק נוסף בירושת הארץ).¹¹ בפסוקים ח-כ, לעומת זאת, נידון נושא אחר: קדימתו של אפרים הצעיר למנשה הבכור. זהו בירור פנימי בתוך משפחתו של יוסף, והוא אינו קשור בהכרח בשאלת מעמדם כשני שבטים בישראל. אמנם אין בכך קושי, שכן שני הנושאים הללו קשורים סוף סוף באותם שני בנים של יוסף – באפרים ובמנשה.

הערה נוספת שעלינו להעיר היא, שקשה לגלות בפרק מ"ח מבנה ברור: עשרים ושנים הפסוקים הללו אינם 'נענים' לכללי המבנה של הסיפור במקרא.¹²

אחרי הערות מקדימות אלה, עלינו לעמוד על קשיים פרשניים חמורים אחדים הנוגעים לפרק מ"ח:

1. "מי אלה?" – "בני הם"...

כאשר הוגד ליוסף כי אביו חולה, לקח את שני בניו עמו אל מיטת חוליו של יעקב. מדוע עשה כן? ודאי כדי שיתברכו על ידי יעקב לפני מותו, ואולי גם עלה על דעתו שיעקב יקבע בהזדמנות זו את מעמדם כשניים מבניו, כלומר יקבע את יוסף כבכור בניו.

יעקב נענה לכוונתו זו של יוסף, והוא מכוון את כל דבריו ליוסף לקביעת מעמדם של שני הבנים שאותם הביא יוסף עמו:

⁷ המפרשים לא עסקו בדרך כלל בשאלות כמו אלו – מדוע אין דיבור ממשי בין יעקב ליוסף במפגש ביניהם – משום שדרכם לפרש את הכתוב ולא להסביר את מה שאינו כתוב. והשווה את תמיהתנו כאן, לזו שבעיון לפרשת וישלח בסדרה השנייה: 'שתיקה גדולה – סיפור מותה של רחל בעת לדתה' סעיף א (בהערה 4 שם הערנו אותה הערה ביחס לשתיקת המפרשים שם).

⁸ ובאמת, נראה שאין כל קשר בין הנושא של פסוקים כט-ל לנושא של הפסוקים הבאים אחריהם. אחדות הנושא של האמור בפסוקים הבאים היא ברורה, ורק תיאור המפגש הקצר בין יעקב לפרעה – מ"ז, ז-ט – אינו משתלב באופן גלוי בנושא זה. ברם מפגש זה, נראה שהוא מחויב המציאות, לאחר מפגשם התכליתי של האחים עם פרעה. ועוד ייתכן, שאף מפגשו של יעקב עם פרעה קידם בדרך כלשהי את תכניתו של יוסף ביחס למשפחתו.

⁹ על ההבדלים בין הסיפור הכלול בפרק מ"ח לסיפור הקצר שקדם לו בראש פרשת ויחי – מ"ז, כח-לא – עמדנו בהרחבה בעיונו לפרשת ויחי, סדרה שנייה סעיף ג.

¹⁰ בפרק מ"ט מתחילה בבירור יחידה חדשה – ברכות יעקב לבניו, שלאחריהן באה צוואתו להם ותיאור מותו וקבורתו (עד נ', יד).

¹¹ א. לפסוקים א-ז הקדשנו את עיונו לפרשת ויחי בסדרה השנייה, ולא נדון בהם לגופם בעיון הנוכחי.

ב. על הקשר של פסוקים כא-כב לפסוקים א-ז עמד רש"ם: "ואני נתתי לך חלק אחד יותר על אחיך, שמנשה ואפרים – כראובן ושמעון יהיו לי, לקחת שני חלקים בארץ אשר אני ובני עתידים לקחת מיד האמורי בחרבי ובקשתי במלחמת יהושע".

¹² כוונתנו כמובן לחלוקת הסיפור לשתי מחציות שוות שיש ביניהן הקבלה.

מ"ח, ה' וְעַתָּה שְׁנֵי בָנֶיךָ הַנוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֶלְיָךְ מִצְרַיִמָּה – לִי הֵם אֲפָרִים וּמְנַשֶּׁה כְּרֵאוֹבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי.¹³

ברור לקורא, שבדבריו אלו, יעקב מגיב על נוכחותם של בני יוסף בסמוך למיטתו. והנה לאחר שסיים יעקב את דבריו ליוסף (פסוקים ג-ז), נאמר לפתע:

ח וַיָּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף, וַיֹּאמֶר: מִי אֵלֶּה?
ט וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָבִיו: בְּנֵי הֵם, אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בְּזֶה.

דו-שיח זה מעורר תימהון רב: וכי עד עתה לא ראה ישראל את בני יוסף ולא הרגיש בנוכחותם? והרי יוסף הביאם בכוונה שאביו יתייחס אליהם! ואכן, דברי יעקב הקודמים מוכיחים שיעקב ידע מי הם העומדים לפניו. אבל אפילו נניח בדוחק רב שיעקב לא שם לב עד עתה לנוכחות בניו של יוסף, ורק 'במקרה' התייחס אליהם קודם בדבריו, הרי משראה אותם, כיצד לא הכיר שאלו הם נכדיו שעליהם נשא את דבריו זה עתה? שבע-עשרה שנה חי יעקב במצרים עד עתה, וכי יעלה על הדעת שלא נפגש עם יוסף ועם משפחתו ולא הכיר את שני נכדיו אלו? אף תשובת יוסף מוזרה: לא ניכרת בה שום תמיהה על שאלתו של אביו, אלא הוא עונה לו כמי שמספק מידע חדש למי שאינו יודע. לכאורה די היה לו בתשובה "בני הם", ואם להאריך: היה עליו לומר 'הם הם אפרים ומנשה שעליהם אמרת אבי: לי הם'. אולם למה התכוון יוסף בהוסיפו "אשר נתן לי א-להים בזה"? הכינוי הרומז "בזה" רומז לפי דברי מפרשי הפשט 'למקום הזה' (רשב"ם, רד"ק). על כך יש לשאול: וכי יעקב אינו יודע כי בניו של יוסף נולדו "בזה" – במצרים? והרי אך לפני רגע אמר עליהם ליוסף "שני בנים הולדים לך בארץ מצרים!"¹⁴

שניים ממפרשי הפשט תלו את שאלתו של יעקב ליוסף הכתובה בפסוק ח "מי אלה" במה שנאמר להלן בפסוק י: "ועיני ישראל כבדו מזקן, לא יוכל לראות". הנה דברי רד"ק לפסוק ח:

"וירא" – ראה אותם מרחוק ולא הבחין [צורתם] כי כבדו עיניו ולא יוכל לראות ולהבחין כי אם בקרוב לו מאד. לפיכך כשראה אותם עם יוסף שאלו לו: "מי אלה" שבאו עמך.

וחזקוני לאותו הפסוק כתב:

"ויואמר מי אלה" – לפי פשוטו לא היה רואה שיוכל להכיר ולהבחין צורתם, שהרי כתוב "ועיני ישראל כבדו מזקן". ומה שכתוב "וירא ישראל את בני יוסף" – רואה ואינו רואה.¹⁵ אבל את יוסף הכיר לקולו, שהיה מדבר עמו.

על פירושיהם יש להקשות שתי קושיות:

א. אם פסוק י בא לענות על התמיהה שעלול הקורא לתמוה על שאלת יעקב 'מי אלה', היה צריך פסוק זה להופיע כחסבר מוקדם לפני פסוק ח, ולא לאחר אותו דו-שיח תמוה שבין יעקב ליוסף בפסוקים ח-ט. על פי מיקומו הנוכחי, בא פסוק י לבאר מדוע הגיש יוסף את שני בניו ליעקב – "וישק להם ויחבק להם".¹⁶
ב. כיוון ששני הפרשנים הללו מסכימים כי יעקב לא היה עיוור, אלא כבד-ראייה, מדוע לא שם לב לקיומם של שני אנשים נוספים המצויים ביחד עם יוסף כבר בעת בואו? הרי יוסף ודאי לא הסתירם, אלא אדרבה, הבליט את הימצאות בניו עמו! ושוב אנו טוענים: העובדה שיעקב עוסק בדבריו כבר בפסוק ה במעמדם של אפרים ומנשה, מעוררת את הרושם שהוא מודע להימצאותם כאן!

¹³ על הקשר של דבריו הקודמים של יעקב "א-ל שדי נראה אלי בלז..." ושל דבריו הבאים "ואני בבאי פדן..." לנושא העיקרי – קביעת מעמדם של אפרים ומנשה כראובן ושמעון, עמדנו בעיונו לפרשתנו בסדרה השנייה.

¹⁴ ר"ע ספורנו ניסה לתרץ את שתי שאלותינו על דברי יוסף כאחת: "בני הם" – ולא בני בני, אבל הם אותם הבנים 'אשר נתן לי א-להים בזה', בעודי לבדי פה, כאמרך 'הנולדים לך בארץ מצרים עד בואי אליך מצרימה', ואמרת לי 'לי הם'. ופירושו דחוק. וראה גם את דברי חזקוני: "הם אותם שנולדו לי במקום הזה קודם שבאת, שעתיד אתה למנותם שבטים... ולכך הביאותים".

¹⁵ את יישוב פסוק ח – "וירא ישראל" – עם פסוק י – "לא יוכל לראות" – נטלו חזקוני ורד"ק מפירושיהם של רשב"ם ושל ראב"ע לפסוק ח. אולם רשב"ם וראב"ע לא באו לבאר את שאלתו של יעקב "מי אלה", אלא רק ליישב את הסתירה לכאורה בין ראש פסוק ח לבין פסוק י.

¹⁶ בכך הרגיש ר"ע ספורנו שפירש את פסוק י כך: "לא יוכל לראות" – היטב, כדי שתחול עליהם ברכתו בראותו אותם, כעניין 'אשר תראנו משם' (במדבר כ"ג, יג) וכעניין 'ויראהו ה' את כל הארץ' (דברים ל"ד, א) כדי שיברך אותה, וכן באלישע 'ויפן אחריו ויראם' (מל"ב ב', כד) – הרי שכדי לברך או כדי לקלל צריך קשר עין של המברך או המקלל עם המושא לכך]. ובד"ה הבא כתב: "וישק להם ויחבק להם" – כדי שתדבק נפשו בהם ותחול עליהם ברכתו". והשווה ליצחק, שכתב עיניו מראות, שכדי לברך את בנו הוא אוכל מצידו ומורה לו "גשה נא ושקה לי בני" (כ"ז, כו).

מקום שבו קצרה ידו של הפשט לתת פירוש מניח את הדעת, הוא מקום פריחתו של הדרש. רש"י אינו מנסה כלל לפרש את הדו-שיח הזה שבין יעקב ליוסף כפשוטו, אלא מסתפק במדרשו (על פי תנחומא ויחי, ו):

"וירא ישראל את בני יוסף" – ביקש לברכם, ונסתלקה שכינה ממנו. לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים ויהוא ובניו ממנשה.

"ויאמר: מי אלה" – מהיכן יצאו אלו שאינן ראויין לברכה.¹⁷

"אשר נתן לי א-להים בזה" – הראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה,¹⁸ וביקש יוסף רחמים על הדבר, ונחה עליו רוח הקודש.

ובכן, על פי מדרש זה יעקב ראה גם ראה את מנשה ואת אפרים משעת בואם וגם זיהה אותם, ועליהם הוא נשא את דבריו בפסוק ה מתוך שהיה מודע להימצאם שם עם יוסף. אולם כשבא לברכם, הוא מתבונן בשניים, ולחרדתו הוא רואה בהם את דמות דיוקנם של מלכי ישראל הרשעים שעתידיים לצאת מהם, והוא שואל באימה 'מי אלה? וחש שאינו יכול עוד לברכם. יוסף 'מחזיר' את יעקב אל ההווה: בדור הנוכחי נולדו אפרים ומנשה מזיווג כשר של יוסף עם אשתו, זיווג שנעשה בשטר אירוסין ושטר כתובה, ועל כן הוא מבקש עליהם רחמים, ויעקב אכן מברכם. דברי המדרש הללו רק מחדדים את הקושי שיש בדו-שיח זה על פי הפשט.

2. בני כמה היו מנשה ואפרים בשעת התרחשותו של סיפורנו?

החשבון פשוט: בפרק מ"א פסוק נ נאמר: "וליוסף ילד שני בנים **בטרם תבוא שנת הרעב**, אשר ילדה לו אסנת...". יעקב בא למצרים בסוף שנת הרעב השנייה (מ"ה, יא) ועתה הוא בשנת מותו – שבע עשרה שנה לאחר בואו למצרים (מ"ז, כח-כט). נמצא שבניו של יוסף היו כבני עשרים ויותר (אין אנו יודעים כמה זמן לפני בוא הרעב נולד כל אחד מהם).

האם זהו הרושם שמתקבל מסיפורנו? לא כן. הרושם הוא שמדובר בילדים קטנים שאביהם הוא שמניע אותם ממצב למצב והם ככלים בידיו, אל כל אשר יחפוץ יטה אותם. יעקב אומר ליוסף "קחם נא אלי ואברכם" ויוסף נענה: "ויגש אותם אליו"; "ויוצא אותם..."; "ויקח יוסף את שניהם... ויגש אליו". והם, הילדים השניים, מצייתים בדממה ואינם משמיעים את קולם. קשה לדמות את כל האמור בפסוקים אלו (ט-יג) ביחס לבחורים בני עשרים. אולם במקום אחד הדבר ממש בלתי אפשרי, והפרשנים לא העירו על כך עד כמה שראיתי את דבריהם:

יב ויוצא יוסף אתם מעם בְּרָכִיו, וַיִּשְׁתַּחוּ לְאֶפְרָיו אֶרְצָה.

משמע ששניהם מצאו את מקומם בין ברכיו של יעקב בשעה שנישקם וחיבקם קודם שהוציאם יוסף משם. וכי יכולים שני בחורים בני עשרים להיכנס בין ברכיו של יעקב הזקן? רק שני ילדים קטנים ממש יכולים לעשות זאת! ואכן, הצייר הגדול רמברנדט צייר (בשנת 1656) לפי תומו את יעקב מברך את אפרים ומנשה, כשהם ילדים בני חמש עד שבע.¹⁹ רמברנדט ודאי לא עשה חשבון מה צריך להיות גילם של השניים לפי הכרונולוגיה של הסיפור השלם, אלא צייר את מה שמתחייב מן התיאור בסיפורנו עצמו!

ג. 'סיפור מפוצל'

הצעה לפתרון הבעיות שהוצגו בשני הסעיפים הקודמים, שמעתי מפי חתני איתמר ניצן, ואני מודה לו על הסכמתו לאפשר לי להשתמש בהצעתו בעיון זה. אולם בטרם נציג את הפתרון, עלינו להקדים דברים אלו: בנספח לעיונו לפרשת חיי שרה בסדרה השנייה תיאורנו תופעה ספרותית שאנו מכנים אותה 'סיפור מפוצל'. ישנם סיפורים במקרא שאינם מופיעים במקום אחד בשלמות, אלא חלק אחד שלהם מצוי במקום אחר, הרחוק במעט או בהרבה מראשיתו של הסיפור. סיבות שונות עשויות לגרום לפיצול הזה. הטעם הרווח לכך הוא כרונולוגי: בסיפור

¹⁷ לשון מדרש תנחומא: "ויאמר מי אלה" – ... וכי לא היה מכיר? והלא בכל יום ויום יושבין ועוסקין בתורה לפניו, ועכשיו הוא אומר 'מי אלה' לאחר ששימשו אותו שבע עשרה שנה שעמד במצרים ולא הכיר? אלא שראה לירבעם בן נבט ולאחאב בן עמרי שעומדין מאפרים עובדי עבודה זרה, ונסתלקה רוח הקודש ממנו". המקור המדרשי שעמד לפני רש"י הזכיר גם את יהוא ובניו שבאו ממנשה, כדי להצדיק את השאלה של יעקב גם על מנשה. ראה מדרש הגדול על פסוק ח.

¹⁸ כאן שילב רש"י מדרש אחר, הידוע לנו מכמה קבצי מדרשים שנכתבו בימי הביניים, וקשה לעמוד על מקורו הקדום. ראה מדרש אגדה, מדרש הגדול ותרגום יונתן על פסוק ט (שלושתם לא היו כנראה לעיני רש"י).

¹⁹ אף ברישום שלו, בערך מאותה שנה, משרטט רמברנדט את אפרים ומנשה כשני ילדים קטנים המשתחוים ליעקב בעת שהלה שולח ידיו לברכם. צייר נוסף שקדם לרמברנדט, פרנקלין, הקדיש אף הוא תמונה לברכת יעקב, ואף הוא מצייר את בני יוסף כילדים קטנים, וכך ציירים נוספים לפני רמברנדט ואחריו, עד שאגאל במאה העשרים.

שמתוארים בו אירועים שאירעו בפרקי זמן רחוקים זה מזה, כשהוא משולב בספר השלם הבנוי בסדר כרונולוגי רציף פחות או יותר, מתחייב לעתים להפריד בין חלקיו של הסיפור ולשבץ כל אחד מהם במקום הראוי לו לפי זמן התרחשותו ברצף של הספר כולו.²⁰

אולם פיצולו של סיפור יכול להיעשות גם מטעמים ספרותיים. דוגמאות לכך הבאנו בעיון הנזכר לעיל בהערה 18 (דוגמאות א-ב), וכן בעיונינו לפרשת מטות-מסעי ולפרשת וזאת הברכה, שניהם בסדרה השנייה.²¹ חשיבות רבה יש בהכרת תופעה זו: ראיתם של שני החלקים הנפרדים של הסיפור כשייכים זה לזה עשויה לפתור קשיים פרשניים שונים שנוצרו כתוצאה מן הפיצול של הסיפור והמצויים בשני המקומות שבהם מופיעים חלקיו.²² ראיתו של הסיפור המפוצל כסיפור אחד מאפשרת לעמוד על מבנהו ועל ייחודו הסגנוני, ואף לעמוד על מלוא משמעותו. ברם כנגד כל זאת יש לזכור את הטעם לפיצולו של הסיפור: את היתרונות שיש בכך, או את הקשיים שנמנעים הודות לכך.

עתה הנה הצעת הפתרון: סיפור המפגש הראשון בין יעקב ליוסף הוא 'סיפור מפוצל'. חלקו הראשון והקטן מצוי במקומו הראוי מבחינה כרונולוגית, ואלו הם פסוקים כט-ל שבפרק מ"ו. בפסוקים אלו מתואר עצם המפגש – "וירא אליו ויפל על צואריו..."²³, והמשפט שאמר האב לבנו "אמותה הפעם..."²⁴. המשך סיפור המפגש, שהוא גם חלקו הגדול והעיקרי, אלו הם פסוקים ח-כ שבפרק מ"ח.²⁵ פסוקים אלו נקבעו כמאמר מוסגר בתוך סיפור ביקורו של יוסף את אביו החולה ביחד עם שני בניו, אירוע שהתרחש שבע-עשרה שנה מאוחר יותר.²⁶ עוד בטרם נדון בסיבות שהביאו לפיצול סיפור המפגש בין יעקב ליוסף, ובטרם נדון ביתרונות שיש בזיהוי היותו של סיפור זה סיפור מפוצל, הבה נציג את הסיפור הנידון בצורתו הראשונית, כששני חלקיו נסמכים זה לזה:

מ"ו, כט	וַיֹּאמֶר יוֹסֵף מִרְפָּתוֹ וַיַּעַל לִקְרֹאת יִשְׂרָאֵל אָבִיו גִּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפֹּל עַל צְנֹאָרָיו וַיִּבֶךְ עַל צְנֹאָרָיו עוֹד.
ל	וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף: אֲמוּתָהּ הַפֶּעַם אַחֲרֵי רְאוּתִי אֶת פָּנֶיךָ כִּי עוֹדְךָ חַי.

מ"ח, ח	וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר: מִי אֵלֶּה?
ט	וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָבִיו: בְּנֵי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בְּזֶה וַיֹּאמֶר: קָחֵם נָא אֵלַי וְאֶבְרָכֵם.
י	וַעֲנֵי יִשְׂרָאֵל כְּבָדוֹ מֵזֶקֶן לֹא יוּכַל לָרְאוֹת וַיִּגֶשׁ אֹתָם אֵלָיו וַיִּשָּׁק לָהֶם וַיַּחֲבֹק לָהֶם.
יא	וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף: רֹאֵה פָנֶיךָ לֹא פָלַתִּי וְהִנֵּה הָרָאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת זֶרְעֶךָ.
יב	וַיּוֹצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעַם בְּרָכָיו וַיִּשְׁתַּחוּ לְאִפְּיוֹ אֲרָצָה.
יג	וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת שְׁנֵיהֶם אֶת אֶפְרַיִם בְּיָמֵינוּ מִשְׁמָאל יִשְׂרָאֵל וְאֶת מְנַשֶּׁה בְּשִׁמְאֵלוֹ מִיָּמִין יִשְׂרָאֵל וַיִּגֶשׁ אֵלָיו.
יד	וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יָמִינוֹ וַיָּשֶׁת עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא הִצָּעִיר וְאֶת שְׁמָאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה וַיִּכֹּחַ אֶת יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הִבְכֹּר.

²⁰ כזה הוא סיפור קבורת שרה במערכת המכפלה שבו עסקנו באותו עיון. בהערה 18 שם הבאנו דוגמה נוספת: הסיפור במל"א י"ג הנשלם בפסקה המופיעה במל"ב כ"ג, טו-כ.

²¹ בדוגמאות הללו לא היה כל קושי כרונולוגי לו היה הסיפור נכתב כאחת. אמנם גם פיצולם של הסיפורים הללו לא גרם לשום בעיה כרונולוגית, ואדרבה הוא התאים להפרשי הזמנים בין חלקי הסיפור השונים.

²² יש לזכור כי בדרך כלל החלק של הסיפור ששובץ במקום רחוק מפסיק את הרצף של סיפור אחר.

²³ בסיפורים מפוצלים רבים החלק שנעקר ממקומו ונקבע בהמשך הספר הוא הפסקה החותמת את הסיפור, בעוד רובו ועיקרו נמצא במקומו. היחסים במקרה שלנו הפוכים. ברם אף סיפור מיתתו של משה דומה לסיפורנו: הפסקה הפותחת היא קצרה יחסית (דברים ל"ב, מח-נב), ואילו רובו ועיקרו של הסיפור נמצא לאחר ברכותיו של משה (שם ל"ד, א-יב).

²⁴ אף שפיצול הסיפור גרם לחריגה כרונולוגית ניכרת של כתיבת האירוע המוקדם במאוחר, הרי שמבחינת המרחק בכתוב, אין כאן אלא העברת קבוצת פסוקים מפרשת מסורה אחת לפרשת מסורה הסמוכה לה, מרחק של ארבעים ושניים פסוקים.

א. יוסף העולה לקראת אביו, נוטל עמו את שני בניו הקטנים. הכתוב אינו מציין זאת (כשם שציין זאת בראש הסיפור שבפרק מ"ח) משום שאך טבעי הוא שיוסף יקביל את פני אביו ביחד עם שני בניו. בני כמה היו הבנים באותה שעה? כיוון שנולדו "בטרם תבוא שנת הרעב" (מ"א, ט), היה הקטן שבהם לא פחות מבן שנתיים, והגדול – לא יותר מבן שמונה, אולם מסתבר שגילם לא נשק לשני קצוות אלו.

ב. כשהתודע יוסף לאחיו סיפר להם כי הא-לוהים שָׁמוּ לֵאב לפרעה ולמושל בכל ארץ מצרים (מ"ה, ח), והפציר בהם לדווח לאביו כי "שמני א-להים לאדון לכל מצרים" (שם ט). הוא מורה להם (שם יג) "והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים ואת כל אשר ראיתם". ואכן, בבוא האחים אל אביהם הם מספרים לו כי "עוד יוסף חי וכי הוא משל בכל ארץ מצרים" ומראים לו את "העגלות אשר שלח יוסף לשאת אתו" (שם כו-כז).

אולם מה לא ראו האחים במפגשם עם יוסף, ומה לא סיפר להם יוסף? כי בעל משפחה הוא, וכי הוא אב לשני בנים קטנים!²⁵ בסערת האירועים הדרמטיים של התוודעות יוסף לאחיו היה להישכח הפרט המשפחתי 'הקטן' הזה, אשר סוף סוף אין לו כל השפעה על מהלך העניינים. כיוון שכך, לא הובא דבר זה גם לידיעתו של יעקב.

יוסף עונה לאביו: "בני הם, אשר נתן לי הא-להים בזה". זהו אכן מידע חדש, שאותו מספק יוסף לאביו לראשונה. אין הוא מסתפק בתשובה "בני הם", אלא מוסיף ואומר כי א-לוהים נתנם לו "בזה" – במקום הזה, במצרים. ובכן, לא רק שלטון וכבוד נתן לו הא-לוהים בזה ("והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים"), אלא גם בנים הוא נתן לו!

ג. תיאור המפגש הזה עד כאן, על שני חלקיו (החלק שבפרק מ"ו וזה שבפרק מ"ח, ח-ט), מזכיר מאד מפגש משפחתי אחר של יעקב בספר בראשית, שאף הוא נעשה לאחר פרידה של כעשרים שנה, ולאחר שינוי במצבו המשפחתי של אחד הנפגשים:

מפגש יעקב עם עשו

ל"ג, ד וּפְרָץ עָשׂוּ לְקִרְאָתוֹ וַיִּתְּבַקְהוּ

ויפל על צוארו וישקהו

ויבכו.

ה וישא את עיניו וירא את הנשים ואת הילדים

ויאמר: מי אלה לך?

וַיֹּאמֶר:

²⁶ הילדים אשר חנן א-להים את עבדך.

שים לב: אף יעקב שלח לעשו הודעה על מצבו הכלכלי עוד בטרם נפגשו ("לב", ד-ו), אך "שכח" לספר לו כי הקים משפחה ענפה, ועל כן הופתע עשו בראותו אותה.

הדמיון בין שני המפגשים הללו מרשים ביותר. הוא נובע מכך שכאשר שני קרובי משפחה נפגשים לאחר שנים רבות של נתק ביניהם, הנושא החשוב ביותר שעליהם לדון בו הוא התרחבות המשפחה בשנים שעברו. השוואה זו מחזקת אפוא את הנחתנו, כי סיפור המפגש בין יעקב ליוסף הוא 'סיפור מפוצל'.²⁷

ד. יעקב המופתע אומר ליוסף "קחם נא אלי ואברכם", ומכאן ואילך עוסק הסיפור עד לסופו בברכת אפרים ומנשה. דבר זה עשי להיראות מוזר: כיצד נוטה המפגש המרגש בין האב לבנו לכיוון המפתיע והבלתי צפוי הזה של ברכת הבנים? אנו היינו מצפים שעיקר השיחה בין יעקב ליוסף תיסוב על **העבר**, שהרי עליהם להשלים פער של עשרים ושתיים שנה שבהן לא ראו זה את זה. אולם לא על פי ציפיותינו מתפתח הסיפור – לא העבר הוא הנידון בין האב לבנו, אלא דווקא העתיד. ולא עתיד בעלמא, אלא הנושא הנידון הוא **הקמת הזרע בעתיד**.

הדבר המרגש את יעקב במפגש זה (מלבד ראותו את יוסף החי) אינו מרכבת המשנה למלך של יוסף, ולא שאר הערכים הארציים הכרוכים במעמדו של יוסף במצרים, אלא ההפתעה המרנינה שבהתגלות בניו של יוסף:

מ"ח, יא וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף:

רְאֵה נָא פָנֶיךָ לֹא פָלַתִּי, וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת זֶרְעִי!

בעיונונו לפרשת מקץ בסדרה השנייה ביררנו את השאלה מהו הנושא של הסיפור הגדול אודות יוסף ואחיו, ובירורנו העלה כי זהו סיפור 'תולדותיו' של יעקב במשמעות שפירש רשב"ם כותרת זו של סיפורנו (ל"ז, א-ב). זהו סיפור המאבק הגדול של יעקב על הקמת זרע במשפחתו בדור השלישי: תהליך פנימי של התפוררות המשפחה וסכנה חיצונית של רעב מאיימים על המשך קיומה של המשפחה, וסיפורנו אינו אלא סיפור המאבק והניצחון בהעמדת 'תולדות יעקב' בשלב השני של חייו (בעיקר בענפי יהודה ויוסף).²⁸

עיקרו זה של סיפורנו נדחה לרגע מתודעתנו בעקבות האירועים המרגשים המתוארים בראש פרשת ויגש. לא יוסף ולא האחים נותנים את לבם לכך ששובו של יוסף עם **שני בניו** לחיק המשפחה הרחבה, זהו הדבר החשוב בסיפור תולדות יעקב. אולם אבינו הזקן אינו שוכח לרגע את הדורות הבאים, וברגע שמתגלה לו כי יוסף העמיד זרע בארץ מצרים, הוא הופך דבר זה לעיקר, וכל השאר הופך לטפל.

ראה: מהו הנושא המרכזי בברכת יעקב לבניו של יוסף? נושא זה הוא השתלבותם של השניים (שנולדו במצרים, מחוץ לתחום הקיום של משפחת יעקב) במשפחת האבות, והקמת זרע רב על ידיהם במסגרת המשפחה הזאת:

מ"ח, טז (1) ... וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתִי, אֲבָרְהָם וְיִצְחָק

(2) וַיִּדְגּוּ לָרֶב בְּקָרֶב הָאָרֶץ.

אף עניין הקדמת אפרים למנשה, הנידון במחצית השנייה של הסיפור בהרחבה, לא נידון אלא לעניין הקמת הזרע המרובה על ידיהם. כך אומר יעקב ליוסף:

יט ... יַדְעֵתִי בְּנֵי יַדְעֵתִי – גַּם הוּא (- מנשה) יִהְיֶה לָעֵם, וְגַם הוּא יִגְדֹּל

וְאוֹלָם אֲחִיו הִקְטֹן יִגְדֹּל מִמֶּנּוּ, וְיִזְרְעוּ יִהְיֶה מְלֹא הַגּוֹיִם.²⁹

ה. תיאור קשי הראייה של יעקב בפסוק י – "ועיני ישראל כבדו מזקן, לא יוכל ראות" – עלול להיראות כקושי על דברינו: דבר זה מתאים לשנת מותו של יעקב, בהיותו בן מאה ארבעים ושבע שנים, אולם בירידתו למצרים הרי היה 'צעיר', בן מאה ושלושים שנה בלבד (מ"ז, ט). אולם דבר זה אין בו כמובן כל קושי: יצחק אביו, כהו עיניו מראות (כ"ז, א) עשרות שנים לפני מותו. ובאמת, רמב"ן, בביאורו לפסוקים כט-ל שבפרק מ"ו, שבהם מתואר המפגש בין יעקב ליוסף, אף שאינו מעלה על דעתו לצרף אל פסוקים אלו את הפסוקים שאנו מצרפים, כותב מסברה: "והנכון בעיניי כי כבר היו עיני ישראל כבדים קצת מזקן".

ו. יוסף 'מגיש' את בניו אל יעקב, ויעקב מנשק להם ומחבק להם, נראה כי לשניהם כאחת. אחר כך מוציא אותם יוסף מעם ברכיו של אביו. הרושם הברור העולה מפסוקים אלו (וגם מהמשכם), כי מדובר כאן בשני ילדים קטנים, שיכולים להתכנס יחדיו בין ברכי זקנם, והם כלי ביד אביהם 'המוציא' אותם 'והמגיש' אותם

²⁷ על השוואה זו העמידני ידידי אבי ויס, ואני מודה לו על כך.

²⁸ אנו אך רומזים כאן לדברים שבאו בהרחבה באותו העיון, בסעיפים ד-ו.

²⁹ נראה שאף ברכתו השנייה של יעקב לבני יוסף (פסי כ): "בך יברך ישראל לאמר: ישמך א-להים כאפרים וכמנשה" – לעניין ריבוי הזרע נאמרה.

כרצונו – רושם מוצדק הוא. אכן מדובר בילדים רכים, כמו שציירים רמברנדט וכמו שציירים נוספים לפניו ואחריו.

ד. היתרונות בתפיסת הסיפור המפוצל כסיפור אחד

אין צריך לומר שתפיסת סיפור המפגש בין יעקב ליוסף כסיפור מפוצל, בדרך שהוצעה בסעיף הקודם, מביאה לידי כך שכל הקשיים שבהם התחבטנו בסעיף ב, כאשר בחנו את פרשת המסורה הכלולה בפרק מ"ח כסיפור אחד, מתיישבים מאליהם.

אולם גם הקשיים הגדולים שבהם התחבטנו בסעיף א, במה שנוגע לתיאור המפגש בין יעקב ליוסף בסוף פרק מ"ו, מתיישבים עתה: תיאור המפגש אינו קטוע עתה, ואינו מעורר כל תמיהה: למפגש זה מוקדשת יחידה סיפורית רחבה שיש בה חמישה-עשר פסוקים. לא רק יעקב מדבר במפגש הזה, אלא גם יוסף, והנושא הנידון במפגשם קשור בנושא הסיפור השלם כולו – הקמת זרע במשפחת יעקב, גם בענף היקר הזה של יוסף, שנראה היה כענף גדוע. המעבר מתיאור המפגש לנאמר בפסוק לא בפרק מ"ו – "ויאמר יוסף אל אחיו ואל בית אביו: אעלה ואגידה לפרעה..." אינו נראה עתה כניתוק מגע מהיר שמנתק יוסף את עצמו מן המפגש עם אביו בטרם עת, אלא זוהי התחלה של יחידה סיפורית חדשה, שיש לה נושא אחר, נושא שמחזיר אותנו מן העיסוק בעתידם של אפרים ומנשה בעוד דורות רבים, אל ההווה הסיפורי ואל הבעיה המעשית העומדת לפני יוסף ואחיו – כלכלת המשפחה במצרים והצורך להישאר בארץ גושן.

תפיסת שני חלקי סיפור המפגש בין יעקב ליוסף כסיפור אחד, יש בה כדי ללמד על תכונותיו של הסיפור הזה: ראשית, מתבלט עתה מבנה הסיפור הזה: הוא נחלק לשתי מחציות דומות זו לזו באורכן, במקום שבו חלה תפנית בעלילת הסיפור הזה: בפסוק יד פועל יעקב שלא כמצופה (מצד יוסף), והוא משכל את ידיו ומניח את ימינו על ראש אפרים ואת שמאלו על ראש מנשה. כל המתואר בהמשכה של המחצית השנייה של הסיפור (פסוקים יד-כ) מושפע ממעשהו זה של יעקב. הנושא של המחצית הראשונה של הסיפור (מ"ו, כח-כט; מ"ח, ח-יג) הוא 'ראיית יעקב את יוסף ואת בניו וההכנות לברכם'; נושא המחצית השנייה הוא הברכות עצמן והקדמת אפרים למנשה.³⁰

שנית, בסיפור מתבלטות עתה מספר מילים מנחות:

1. לאורך כל הסיפור מופיע עתה רק השם 'ישראל', ואף לא פעם אחת השם 'יעקב'.³¹ במחצית הראשונה מופיע שם זה 7 פעמים. הוא מופיע פעם נוספת בראש המחצית השנייה – "וישלח ישראל את ימינו..." ושוב בפסוק החותם אותה (כ) – "בך יברך ישראל" – אולם הפעם במשמעות 'עם ישראל'. בגוף המחצית השנייה מופיע כינויו של ישראל 'אביו' של יוסף עוד חמש פעמים (בפסוקים יז-יט).

2. השורש רא"ה משמש בסיפור 'מילה מנחה': שש פעמים הוא מופיע במחצית הראשונה של הסיפור:

1. מ"ו, כט	וַיֵּרָא אֵלָיו (- יוסף ליעקב)
2. ל	אָמְוֹתָהּ הַפֶּעַם אַחֲרֵי רְאוּתִי אֶת פָּנָיֶךָ
3. מ"ח, א	וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף
4. י	וַעֲיִנִי יִשְׂרָאֵל כְּבָדוֹ מִזֶּקֶן לֹא יוֹכֵל לָרְאוֹת
5. יא	רָאָה פָּנָיֶךָ לֹא פָלַתִּי
6.	וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֶל-לֵהִים גַּם אֶת זֶרְעֶךָ.
- בכל שש ההופעות הללו ישראל הוא הרואה (או המתקשה בראייה). שלוש הופעות של השורש הזה מתייחסות לראיית יעקב את יוסף (1, 2, 5) ואילו שלוש האחרות לראיית בניו. במחצית השנייה מופיע השורש הזה פעם נוספת, הפעם בהתייחסות ליוסף:
7. יז וַיֵּרָא יוֹסֵף כִּי נִשִּׁית אָבִיו וְדָמִינוּ עַל רֹאשׁ אֶפְרָיִם, וַיֵּרַע בְּעֵינָיו.

³⁰ במחצית הראשונה 8 פסוקים ואילו במחצית השנייה 7 פסוקים, ואף על פי כן ארוכה המחצית השנייה מן הראשונה מבחינת מספר המילים שבכל אחת מהן.

³¹ א. לא כך הדבר בהמשך פרק מ"ז, שבו מופיע השם 'יעקב' בתיאור המפגש שלו עם פרעה (ז-י), אלא שפסוקים אלו שייכים ליחידה סיפורית אחרת.

ב. בפרק מ"ח מופיעים השמות 'יעקב' ו'ישראל' לסירוגין.

ג. השימוש בשם 'ישראל' בסיפור המפגש בין יעקב ליוסף ממשיך את השימוש בשם זה בראשו של סיפור ירידת יעקב למצרים (מ"ה, כח; מ"ו, א). ראה דברינו בעיון לפרשת ויגש סעיף ה. על הקשר בין שני המקומות קל לעמוד.

ובהמשך מתברר כי טובה 'ראיתו' של האב הזקן שעיניו 'כבדו מזוקן לא יוכל לראות' מ'ראיתו' של הבן הצעיר שלא הבין את מעשה אביו ואשר הביע מורת-רוח ממנו.³²

3. שמו של יוסף מופיע לאורך הסיפור 10 פעמים.
אין צריך לומר כי כל המילים המנחות הללו מופיעות הן בפסוקים כט-ל שבפרק מ"ו והן בפסוקים ח-כ שבפרק מ"ח.

ה. הסיבות לפיצולו של הסיפור

אם אכן מהווים פסוקים ח-כ שבפרק מ"ח חלק מסיפור המפגש בין יעקב ליוסף, מדוע 'נעקרו' ממקומם הראוי מבחינת זמן התרחשותם – בסוף פרק מ"ו – ומדוע נקבעו במקום שנקבעו? שתי שאלות יש כאן, ועל שתיהן ננסה להשיב.

השיקול לפיצולו של סיפור המפגש כמובן אינו שיקול כרונולוגי (כפי שהדבר בסיפורים מופצלים אחדים): אדרבה, פיצולו של סיפורנו יוצר בעיה כרונולוגית, בכך שהוא מאחר את המוקדם, וקובע אותו בהקשר כרונולוגי שמעורר קשיים אצל הקורא שאינו מודע לאפשרות 'הסיפור המפוצל' הנידונה בעיון זה.

השיקול הוא אפוא ספרותי: נתינת סיפור המפגש בשלמותו בסוף פרק מ"ו הייתה מעכבת את רצף העלילה הדרמטית של הסיפור השלם. הנושא הנידון ביחידה הסיפורית הקודמת לתיאור המפגש הוא ירידת יעקב וביתו מצרימה והגעתם לארץ גושן; הנושא הנידון ביחידה הסיפורית הבאה לאחר תיאור המפגש הוא תיאור המאמצים של חלקי המשפחה השונים להישאר לגור בארץ גושן והצלחתם בכך. העיסוק בברכת אפרים ומנשה באמצע המהלך המשפחתי הזה לא היה משתלב בקו המרכזי של העלילה במקום זה (אף שהוא קשור בקשר אמיץ לנושא סיפור יוסף ואחיו בכללותו, כפי שהערנו בסעיף הקודם) דבר זה היה מסיח את דעת הקורא ומעכב את רהיטות העלילה. מאידך, לא ניתן היה לדחות את הסיפור בשלמותו, כולל שני הפסוקים הפותחים אותו (מ"ו, כט-ל), להמשך, משום שאת תיאור עצם המפגש בין יעקב ליוסף לא ניתן לדחות: מפגש זה חייב לבוא במקום הראוי לו ברצף העלילה, שהרי הקורא מצפה לתיאור מפגש זה עוד מתחילת סיפור ירידת יעקב למצרים, כשאמר (מ"ה, כח) "רב, עוד יוסף בני חי, אכלה ואראנו בטרם אמות".

הפתרון הוא אפוא לתאר את עצם המפגש בין האב לבנו במקום הראוי, אך לדחות את כל מה ששייך לברכת אפרים ומנשה להמשך.

אולם היכן ראוי לשלב את סיפור ברכות אפרים ומנשה? כמובן, בסיפור המתאר מפגש אחר בין יעקב לבין יוסף ובניו, סיפור המוקדם שכולו למעמדם של השניים הללו במשפחת יעקב, דהיינו לפרשת המסורה הכלולה בפרק מ"ח. כפי שהערנו, הפסקה שבה מתוארות ברכות אפרים ומנשה – פסוקים ח-כ – נמצאת כמאמר מוסגר בתוך הסיפור המקיף אותה. **אין כוונת קביעתה במקום זה לטשטש את קדימתה בזמן**, וליצור אשליה של סיפור אחיד. אדרבה, הקורא הרגיש צריך לשים לב שפסקה זו, הפותחת בשאלת יעקב על בני יוסף "מי אלה?" ותשובת יוסף "בני הם אשר נתן לי א-להים בזה", לא יכולה להיות המשך לסיפור הקודם. זהו קו תפר המעיד בבירור שכאן נפתחות סוגריים בסיפור. בהמשיכו לקרוא את הפסוקים הבאים, ברור לקורא שאפרים ומנשה הם ילדים קטנים. ממילא שואל עצמו הקורא, מתי התרחש מאורע זה, שבו רואה יעקב לראשונה את בניו הקטנים של יוסף, והוא מגיע לסיפור המפגש בסוף פרק מ"ו.

קביעת מקומה של הפסקה הכלולה בפסוקים ח-כ כמאמר מוסגר בסיפור שנושאו הוא מעמדם של אפרים ומנשה היא הגיונית. אולם כיצד נקבע מקומה המדויק בתוך סיפור זה? או שמא נשאל זאת אחרת: במה תורם 'המאמר המוסגר' לסיפור שבתוכו הוא משובץ?

הבה נבחן אפוא את המסופר בחלקו הראשון של פרק מ"ח, לפני 'המאמר המוסגר'. בשמעו על מחלת אביו, לוקח יוסף את שני בניו עמו, "את מנשה ואת אפרים". מדוע הוא לוקח אותם עמו אל יעקב? לא כדי שיברכם (שהרי דבר זה לא נעשה בסיפורנו, אלא באירוע קודם מלפני שבע-עשרה שנה), אלא כדי שיקבע אותם כשני בניו, כפי שיעקב אכן עושה בבואם אליו. פסוקים ג-ז מוקדשים כולם לקביעתם של בני יוסף כשני שבטים בישראל ולהנמקתה. והקביעה עצמה מופיעה בהבלטה יתרה בפסוק ה:

וַעֲתָה, שְׁנֵי בְנֵי הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלַיךְ מִצְרָיִמָּה – לִי הֵם:

אֲפֵרַיִם וּמְנַשֶּׁה – כִּי־אֹבְדֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי.

אי-אפשר שלא לשים לב לכך, שיוסף נטל עמו "את מנשה ואת אפרים", כפי סדר לידתם, ואילו יעקב הקדים בדבריו את אפרים למנשה. הקדמה זו אינה דבר מקרי, שנעשה בלא כוונה, שהרי יעקב יוצר משוואה מדויקת:

³² השווה זאת לסיפור במל"א י"ד, א-ב.

אפרים – כראובן; מנשה – כשמעון; וראובן הרי והא בכור הבנים של יעקב. נמצא שיעקב קובע כאן את אפרים כבכור בניו של יוסף! והקורא שואל עצמו: מהו הרקע לדבר זה? על שום מה הקדים יעקב את אפרים למנשה? עם סיום דבריו של יעקב בנושא קביעת בניו של יוסף כבניו של יעקב בפסוק ז,³³ נפתחות סוגריים בסיפור, ונכנסת פסקה שניכר בעליל כי זמנה מוקדם בהרבה, ובה מופיע ההסבר המפורט מדוע הקדים יעקב את אפרים למנשה. יסודה של הקדמה זו באירוע מלפני שבע-עשרה שנה, כשיעקב הניח את יד ימינו על ראש אפרים (גם אז שלא כרצון יוסף) וקבע כי האח הקטון יגדל מאחיו הגדול, ואף קבע אז את מטבע הברכה "ישמך א-להים כאפרים וכמנשה" – "וישם את אפרים לפני מנשה".

ובכן, יעקב לשיטתו: אף בבואו לקבוע את שני בניו של יוסף כשני שבטים בישראל, לאחר שבע-עשרה שנה, ישם את אפרים לפני מנשה, והשווה אותו לראובן בנו הבכור. נדמה עתה כי פיצול סיפור המפגש בין יעקב ליוסף הביא תועלת, לא רק לזרימה הרצופה של העלילה בפרקים מ"ו-מ"ז, בכך שמנע הסח הדעת מן הקורא, אלא גם להבנה מעמיקה יותר של האירוע המתואר בפרק מ"ח.

ו. היתרונות בתפיסת הסיפור בפרק מ"ח (ללא המאמר המוסגר)

לא נותר עתה, אלא לבחון את היתרונות שיש בתפיסת פסוקים ח-כ בפרק מ"ח כמאמר מוסגר, ביחס לסיפור הראשוני הכלול בפרק מ"ח, ללא המאמר המוסגר. כך יראה אפוא סיפור זה:

מ"ח, א	וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף: הִנֵּה אָבִיד חֶלֶה וַיִּקַּח אֶת שְׁנֵי בָנָיו עִמּוֹ, אֶת מְנַשֶּׁה וְאֶת אֶפְרַיִם. וַיִּגְדַּל לְיַעֲקֹב, וַיֹּאמֶר: הִנֵּה בְנֵי יוֹסֵף בָּא אֵלַי, וַיִּתְחַזַּק יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב עַל הַמֶּטָּה.
ג	וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל יוֹסֵף: אֶל-ל-ש-ד-י נִרְאָה אֵלַי בְּלוֹי בָּאָרֶץ כְּנָעַן, וַיְבָרֶךְ אֹתִי. וַיֹּאמֶר אֵלַי: הֲנִי מִכְרָךְ וְהִרְבִּיתִּךְ, וְנִתְּתִיד לְקַחֵל עַמִּים וְנִתְּתִי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ אַחֲזֹת עוֹלָם.
ד	וַעֲתָה, שְׁנֵי בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לָךְ בָּאָרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלַיךְ מִצְרַיִמָּה – לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה – כְּרֹאשׁוֹן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי. וּמִוֹלָדֶיךָ אֲשֶׁר הוֹלֵדְתָּ אַחֲרֵיהֶם – לָךְ יִהְיוּ, עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם יִקְרָאוּ בְּנִחְלָתָם.
ה	וַאֲנִי בָּבֹאִי מִפֶּדֶן, מֵתָה עָלַי רַחֵל בָּאָרֶץ כְּנָעַן בְּדֶרֶךְ, בְּעוֹד כְּבֹרֶת אָרֶץ לְבֹא אֶפְרַתָּה וְאֶקְבְּרָהָ שָׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה הוּא בֵּית לָחֶם.
ו	...
ז	וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף: הִנֵּה אֲנֹכִי מֵת וַיְהִי אֶל־לֵהִים עִמָּכֶם, וְהִשִּׁיב אֶתְכֶם אֶל אָרֶץ אֲבֹתֵיכֶם. וַאֲנִי נִתְּתִי לָךְ שְׁכֵם אֶחָד עַל אַחִיד: אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי, בְּחֶרֶב־וּבִקְשָׁתִי.
כא	ראשית, ניכר כאן סיפור שיש לו נושא אחד בלבד: מעמדם של אפרים ומנשה כשני שבטים, או מעמדו של יוסף כבכור האחים (אלו שני ניסוחים של דבר אחד). הקדמת אפרים למנשה אמנם נרמזת כאן (בפסוק ה), וזוכה לביאור נרחב במאמר המוסגר, אולם היא אינה נושא הסיפור הזה!
כב	שנית, מתבלט מבנהו של הסיפור הזה (דבר שכניסת המאמר המוסגר גרמה לטשטשו, ראה סעיף ב לעיל): הסיפור בנוי משתי מחציות שאינן שוות, וביניהן ציר מרכזי. בציר המרכזי מנוסחת עיקר בשורתו של הסיפור – הכרזת יעקב על אפרים ומנשה כשני בניו.

לפני הציר המרכזי (בפסוקים ג-ד) נמצאת 'הבטה לאחור' של יעקב אל התגלות ה' אליו בלוז, המתוארת בפרשת וישלח (ל"ה, ט-טו); אחר הציר המרכזי (בפסוק ז) נמצאת 'הבטה לאחור' נוספת שלו, אל מותה של רחל וקבורתה בדרך אפרתה, המתוארים כהמשך רצוף לאותה התגלות (ל"ה, טז-כ). בחזרתו אל שני האירועים הללו גם יחד, מנמק יעקב את קביעתו בציר המרכזי, כפי שהארכנו לפרש זאת בעיונו לפרשת ויחי בסדרה השנייה.

³³ ובפסוק ז עצמו מנמק יעקב את קביעתם של אפרים ומנשה כשני בניו, כפי שהסברנו בהרחבה בעיונו לפרשת ויחי בסדרה השנייה.

במסגרתו של הסיפור, בפסוקים א-ב ובפסוקים כא-כב מוסברת הסיטואציה שבה פועל יוסף ובה נאמרים דברי יעקב: בראש הסיפור נאמר ליוסף "הנה אביך חלה", ובסיומו אומר יעקב ליוסף (כא) "הנה אנכי מת". ללמדך שהאירוע נתפס למשתתפים בו כצוואה שמצווה יעקב לפני מותו.

ח. נספח: "מי אלה?" – "בן מי זה העלם?" פירושו של רב שמואל בן חפני גאון

בביאורו לפרק מ"ח, מתקשה רב שמואל בן חפני גאון³⁴ במה שהתקשו גם חז"ל וגם המפרשים שבאו אחריו, בהבנת שאלתו של יעקב בפסוק ח "מי אלה". האם לא הכיר יעקב את בניו של יוסף? והוא מציע שתי תשובות:

(א) ייתכן שזוהי שאלה לשם אישור או לפתיחת השיחה.³⁵

(ב) וייתכן, שאם כי ידע שיש ליוסף שני בנים, לא ידע שהם שניהם נוכחים לפניו, ועל כן שאל עליהם.

פירושו השני מבוסס כמובן על הידיעה הבאה בהמשך הסיפור כי עיני ישראל כבדו מזוקן, לא יוכל לראות, והוא חש בנוכחותם של בני יוסף בלא שראה אותם.³⁶

עתה מתעוררת בפרשן אסוציאציה מקראית והוא אינו נמנע מלהעלותה בפירושו:

ואולי נשאל במקום הזה על שאלתו של שאול בדבר דוד, באמרו (שמ"א י"ז, נח): "ויאמר אליו שאול: בן מי אתה הנער? ויאמר דוד: בן עבדך ישי בית הלחמי".

ויאמר אפוא: האם לא קדמה כבר ידיעתו אות, כאמרו (שם ט"ז, יח-כא) "ויען אחד מהנערים ויאמר: הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי" וגו', ואמר: "וישלח שאול מלאכים אל ישי ויאמר: שלח את דוד בנך" וגו' "ויבא דוד אל שאול ויעמד לפניו ויאבהו מאד ויהי לו נשא כלים", ושאר הסיפור. ומה, אפוא, מובנה של שאלתו אחרי זאת על אודות אביו?³⁷

הדמיון בין שני המקומות באמת רב: גם יעקב וגם שאול מכירים את העומדים לפניהם זה מכבר: יעקב ודאי מכיר את נכדיו, שאותם ראה פעמים רבות בשבע-עשרה השנים שהוא חי במצרים, ושאול מכיר את דוד וגם את אביו, שהרי דוד עמד וניגן לפניו בכל פעם שהייתה על שאול רוח רעה, ושאול שלח אל ישי אביו פעמיים בקשות בקשר לדוד (שמ"א ט"ז פסוק יט ופסוק כב). והנה יעקב שואל על נכדיו המוכרים לו זה מכבר: "מי אלה" כאילו הם אנשים חדשים שלא הכירם עד עתה; ושאול, כראותו את דוד יוצא לקראת הפלשתי, שואל את אבנר "בן מי זה הנער אבנר?" (שמ"א י"ז, נה), כאילו אינו מכיר אותו זה מכבר! (ואבנר עונה למלך "חי נפשך המלך אם ידעת"). הדמיון אינו מסתיים בשאלותיהם התמוהות של שני האנשים, אלא ממשיך גם בתשובות שניתנו להם: יוסף עונה לאביו "בני הם...", דוד עונה לשאול אחר שזה שאלו "בן מי אתה הנער? ויאמר: בן עבדך ישי בית הלחמי". ובכן, שניהם עונים לשואלם, כמי שמספקים אינפורמציה חדשה, שהשואל לא ידעה.

רב שמואל בן חפני עונה על השאלה ששאל בספר שמואל שתי תשובות. נציג תחילה את התשובה השנייה:

אחרי התבלבלותו (- של שאול) לא ידע בן מי הוא (- דוד), וכאמרו (ט"ז, כג) "והיה בהיות רוח א-להים אל שאול...".

תשובה זו דומה באופן עקרוני לתשובה השנייה שענה כדי להסביר את שאלתו של יעקב: שאלותיהם של יעקב ושל שאול נבעו מאיזה שיבוש אצל השואלים: יעקב, מפני עוורונו, לא זיהה את נכדיו המוכרים לו, ושאול, מפני הרוח הרעה ששרתה עליו אז, לא ידע בן מי הוא דוד, אף שאביו היה ידוע לו מלפני כן. עתה נציג את תשובתו הראשונה של הגאון, שהיא תשובה מפתיעה:

מסתבר שסיפור התוודעותו (- של דוד) אליו (- אל שאול) אשר ביארנוהו (- כלומר הופעתו לפניו כמנגן בסוף פרק ט"ז), היה מאוחר בזמן לסיפור גלית, ונקבע לפניו על דרך מוקדם ומאוחר.

על פי תשובה זו, באמת לא הכיר שאול את דוד בשעה שיצא לקראת גלית, ושאל את אבנר כמי ששואל על אדם בלתי מוכר "בן מי זה הנער?" אמנם התנהל ביניהם דו-שיח בטרם יצא דוד לקראת הפלשתי (י"ז, לב-לט), אולם בלחץ הנסיבות לא בירר אז שאול בן מי הוא הנער העומד לפניו, ועתה הוא מנסה להשלים זאת, בשאלות שהוא

³⁴ פירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, מהדורת א' גרינבאום, ובתרגומו מערבית, ירושלים תשל"ט, עמ' שכד-שכו.

³⁵ המדרש, ובעקבותיו פרשניו הראשונים, פירשו לעתים שאלות שתשובת הנשאל ידועה לשואל, ככאלו שנשאלו כדי להיכנס עמו בדברים. אולם במקומנו יישום הדבר קצת קשה.

³⁶ כך באמת פירש את האמור בראש פסוק זה "וירא ישראל את בני יוסף" – הכיר אותם על ידי שמיעת קולותיהם או על ידי מצב ממצביהם חוץ מהראייה.

³⁷ שאלה זו נשאלת על ידי חז"ל (יבמות עו ע"ב ובמקבילות אחדות) ועסקו בה המפרשים הראשונים והאחרונים.

שואל את אבנר, ואחר כך את דוד עצמו. ודוד, בענותו לשאול כי הוא "בן עבדך ישי בית הלחמי" – אכן מציג עצמו באופן רשמי לראשונה בפני שאול.

אלא שכדי לפרש את הדו-שיח בין שאול לאבנר ובין שאול לדוד כפשוטו, יש צורך להניח שסיפור נגינתו של דוד לפני שאול והשליחות ששלח שאול אל ישי אביו בקשר לכך, אירעו אחרי מלחמת גלית, ויש להפוך את סדר הפרקים ט"ז ו-ט"ח.³⁸

אינני יודע אם כוונת רב שמואל בן חפני בתשובה זו לשאלה בספר שמואל נועדה לרמוז כי גם בנוגע לשאלת יעקב ניתן לענות תשובה דומה: שאלתו על בני יוסף "מי אלה", ותשובת יוסף "בני הם...", מעידות כי עד עתה לא הכיר יעקב את בני יוסף. אולם כדי לפרש בדרך זאת, יש להקדים דו-שיח זה שבין יעקב ליוסף לראשית בואו של יעקב למצרים, ולהשתמש בכלל "ממוקדם שהוא מאוחר". וזה הדבר שעשינו בעיון זה.

כל הזכויות שמורות 2009 לשיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט

ניתן למצוא "טופס אוטומטי להרשמה" באתר שלנו:
<http://etzion.org.il/vbm/subscribe.php>

לביטול רישום לשיעור:

<http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php>

*	*****	*
*	כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט, תש"ע	*
*	עורך: אייל פישלר	*
*	*****	*
*	בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון	*
*	האתר בעברית: http://www.etzion.org.il/vbm	*
*	האתר באנגלית: http://www.vbm-torah.org	*
*	משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5	*
*	דואל: office@etzion.org.il	*
*	*****	*

³⁸ או לפחות יש לאתר את חלקו השני של פרק ט"ז (פסוקים יד-כג) לאחר פרק י"ז.